

УДК 316.023.4

Л. М. Хижняк, А.І. Андрющенко

ШЛЯХ ДО ЖИТТЯ НА ВОЛІ ЧЕРЕЗ ПОДОЛАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ: ДОСВІД СОЦІОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОЕКТУ

У статті наголошується на тому, що питання соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, дедалі гостріше постає перед українським суспільством, переростає в складну соціальну проблему, розв'язання якої потребує розробки і реалізації відповідної соціальної технології. Показано, що соціальна дезадаптація жінок, які звільнилися з місць позбавлення волі, має особливості. Несприятливі умови ресоціалізації після виходу з місць позбавлення волі ускладнюють процес реалізації жінками життєвих стратегій і вміння самостійно та успішно вирішувати життєві проблеми. Це свідчить про необхідність прийняття заходів удосконалення діяльності державних, муніципальних органів влади, соціальних служб щодо створення умов реалізації настанови жінок жити в правовому полі.

Ключові слова: жінки, соціальна адаптація, соціальна дезадаптація, соціальна реінтеграція.

В статье подчеркивается, что вопросы социальной адаптации лиц, освобожденных из мест лишения свободы, все острее встают перед украинским обществом, перерастают в сложную социальную проблему, решение которой требует разработки и реализации соответствующей социальной технологии. Показано, что социальная дезадаптация женщин, освободившихся из мест лишения свободы, имеет особенности. Неблагоприятные условия ресоциализации после выхода из мест лишения свободы усложняют процесс реализации женщинами жизненных стратегий и умение самостоятельно и успешно решать жизненные проблемы. Это свидетельствует о необходимости принятия мер совершенствования деятельности государственных, муниципальных органов власти, социальных служб по созданию условий реализации установки женщин жить в правовом поле.

Ключевые слова: женщины, социальная адаптация, социальная дезадаптация, социальная реинтеграция.

The article defines that the issue of social adaptation of persons released from prisons, more acutely appears to Ukrainian society, develops into a complex social problem, its solution requires the designing and implementing an appropriate social technology. It has been shown that social maladjustment of women released from prisons, has its specific features. Unfavorable conditions of resocialization after leaving the prisons complicate the women's implementation of life strategies and ability to independently and successfully solve their problems. This indicates a need for improvement of the activities of the state, municipalities and social services to create conditions for the implementation guidelines of women living in the legal field.

Key words: women, social adaptation, social maladjustment, social reintegration.

Постановка проблеми. Питання соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, дедалі гостріше постає перед українським суспільством, переростає в складну соціальну проблему, розв'язання якої потребує відповідної соціальної технології. В Україні істотний розрив в умовах життя у місцях ув'язнення і на волі небезпечний соціальними наслідками і навіть призводить до рецидивної злочинності. Як наслідок, поширюються асоціальні моделі поведінки й фактично формується прошарок людей, які страждають на соціальну патологію. Значна кількість осіб, які звільняються з установ виконання покарань, відчують труднощі у розв'язанні питань побутового облаштування та працевлаштування, в адаптації до суспільства.

Потребують вивчення такі проблеми, як специфіка потреб, інтересів жінок, що звільнилися з місць позбавлення волі, як до засудження, так і після виходу на волю, що дають уявлення про рівень дезадаптації останніх. Ця інформація є необхідною для розробки програм, уточнення форм, методів, технологій, що використовуються в процесі реінтеграції цього контингенту в суспільство.

Аналіз актуальних досліджень. Адаптація – найважливіший вид поведінки, діяльності, що має на меті забезпечити стійкість і стабільність соціального досвіду. Соціальна адаптація має на меті інтегрування особистості в ситуацію і конкретні системи соціальних зв'язків і відносин. Структура соціальної адаптації складається з двох взаємообумовлених компонентів: адаптивної ситуації та адаптивної потреби. За характером виділяють добровільну і вимушену адаптацію, також визначають види адаптації за сферами життєдіяльності: професійна, політична, соціально-психологічна та ін. Негативна адаптація передбачає пристосування індивіда до соціальних умов за допомогою несхвалюваних суспільством засобів (наприклад, соціальне утриманство) [2]. Підсумок адаптації описується за допомогою поняття «адаптованість», під якою розуміється певний стан відповідності особистості характеристикам і вимогам соціального оточення. Дезадаптація особистості в соціальному середовищі як проблема соціального функціонування виражається

в неготовності індивіда до критичних періодів, до свідомого перегляду своєї життєвої позиції в нових обставинах.

Сучасна соціологія дає подвійне тлумачення адаптації: 1) «пристосування до мінливих умов середовища», 2) «речовинно-енергетична взаємодія з зовнішнім середовищем, одне з функціональних умов існування соціальної системи поряд з інтеграцією, досягненням мети і збереженням ціннісних зразків» (за Т. Парсонсом) [3, с. 8]. Ми розглядаємо соціальну адаптацію як процес активного пристосування індивіда або соціальної групи до трансформується середовищі за допомогою різних соціальних засобів. У цьому визначенні акцент робиться на три моменти: по-перше, розробка технології соціальної адаптації має враховувати трансформаційний характер змін сучасного суспільства, по-друге, акцент має робитися на діяльнісний аспект соціальної адаптації, по-третє, мова йде про соціальну групу жінок, які відбули термін покарання і схильні до соціальної адаптації.

Науковці зазвичай розглядають соціальну дезадаптацію як процес втрати людиною соціально значущих якостей, що перешкоджають успішному пристосуванню індивіда або соціальної групи до умов мінливого соціального середовища. Соціальна адаптація – інтегративний показник стану людини, що відображає його можливості виконувати певні біосоціальні функції: адекватне сприйняття навколишньої дійсності і власного організму; адекватна система відносин і спілкування з оточуючими; здатність до праці, навчання, до організації дозвілля та відпочинку; здатність до самообслуговування і взаємодії в сім'ї та колективі, мінливість (адаптивність) поведінки відповідно до рольових очікувань інших. А соціальна дезадаптація – це порушення нормальних відносин людини з суспільством, з людьми і виникнення внаслідок цього труднощів спілкування та взаємодії з ними. Соціальна дезадаптація включає в себе, зокрема, погіршення особистих і ділових взаємин людини, неможливість виконання нею своєї роботи на високому рівні, порушення соціально-рольового або статево-рольової взаємодії з навколишнім світом (соціальним середовищем).

Л. Шпак [5] відзначає, що дезадаптивні процеси вивчені ще фрагментарно і виділяє такі підходи до їх аналізу: сферний, середовий, функціональний, системно-інституційний, діяльнісний (поведінковий), компенсаторний, інструментально-фаліситаційний та ін. Трагування дезадаптації різні: 1) дезадаптація розглядається як протилежність адаптації, відповідно, вона постає як результуюча частина єдиного процесу згортання адаптації, відбувається заміна адаптованості на дезадаптацію; 2) дезадаптація як супутній процес, що вимагає певної синхронізації з адаптивними процесами в тих моментах, які представляють свого роду «точку напруги» через несумісність нових умов і старих звичок, індивідуальних або групових поведінкових зразків; 3) дезадаптація в конкретному соціальному середовищі як сигнал слабкої інтегративної сили соціуму або непридатності середовища, сфери життя для інклюзії суб'єктів. Ми підтримуємо точку зору Л. Шпак про розмаїття дезадаптаційних процесів і про різноманітність функціонального призначення дезадаптації. До ознак соціальної дезадаптованості Л. Шпак відносить такі: 1). Нестійкість колишніх соціальних зв'язків, що має тенденцію до їх розриву. 2). Порушення ритмів повсякденних процесів, системно сформованих взаємодій і співучасті (побутових, професійних, кровноспоріднених, політичних, соціокультурних). 3). Звуження діапазону та інтенсивності звичних видів зайнятості у позаробочий час (побутових та сімейно-родинних навантажень, форм і способів проведення вільного часу, волонтерської діяльності тощо). 4). Скорочення з тенденцією до припинення звичних масштабів соціальної мобільності, у тому числі і «маятникової», для організації спілкування за інтересами. 5). Втрата особистісно значимого перестає сприйматися як невідновлюване явище. Відбувається звикання до втрати, суб'єкт набуває своєрідну «скам'янілість». 6). Притупляється з тенденцією до зникнення колишнє вільне володіння вимірювальними інструментами в освоєному раніше життєвому і соціальному просторі, в тому числі і закріпленому територіально (кратність і тривалість зустрічей, гостьових відвідувань, заміських поїздок тощо) [5]. Переломи в житті тягнуть за собою надломи в душах, злами в

звичних структурах, системно вбудованих утворень, фіксованих конструкцій, що забезпечують стійкість співіснування людей у суспільстві, не тільки в конкретному соціальному середовищі. Саме у кризові моменти потрібно кинути наукові, матеріально-фінансові та інші ресурси суспільства на профілактику та реабілітацію знедолених беззахисних людей і на перевиховання зачерствілі людей з числа неправедно розбагатіли категорій населення.

Ю. Левада пов'язував проблему пристосування до умов середовища з дилемою: виживання чи розпад. Характеризуючи тип радянської людини, він відносив необхідність тотального пристосування до ситуацій крутих переломів у суспільному житті, коли «обставини змусили пристосовуватися до нової жорстокої реальності та її внутрішніх опонентів, і сподівалися залишитися в стороні», а «безальтернативність надавала загальної пристосованості значення звички, т. е. нерозчленованої і не підлягає аналізу масово-поведінкової структури». Ю. Левада на підставі критеріїв «ставлення до змін» і «статусу в умовах змін» виділив такі емпіричні типи адаптації, як «та, що підвищує», «та, що знижує», «ізолююча», «руйнівна» [1].

Деадаптація виникає як результат нездатності, небажання або неможливості соціального суб'єкта (у нашому випадку – специфічної категорії жінок) пристосуватися до соціальної реальності [2, с. 184]. Існує думка [4], що потенційно людина володіє різними стратегіями – невпевненою, конструктивною або домінантною, і лише акцентуація однією з них може розглядатися як критерій віднесення людини до якого-небудь типу самоствердження, конструктивному самоствердження або домінування. Зрештою, все більше визнання одержує підхід, згідно з яким ефективна адаптація передбачає активність особистості, використання нею особистісних ресурсів. Так, В. Ядов виокремлює комплекс індивідуально-особистісних ресурсів суб'єктів, серед яких висока особистісна самооцінка, готовність до ризику і здатність до адаптації. Остання включає вміння планувати своє життя на перспективу, впевненість у можливості контролювати власне життєве

середовище, зажуреність в сучасне й майбутнє, а не в сучасне й майбутнє [6, с. 316-317].

Мета статті – розкрити особливості подолання соціальної дезадаптації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, на основі узагальнення досвіду соціологічного супроводу проекту їхньої реінтеграції у суспільство.

Виклад основного матеріалу. У статті використано досвід наукового супроводу проекту «Триступенева всестороння програма реінтеграції в суспільство громадян України, що перебувають на випробувальному терміні та звільнені з місць позбавлення волі» (2010–2012 рр.), у якому брали участь автори. Соціологічна інформація дозволила при реалізації проекту враховувати, по-перше, специфіку контингенту українських жінок, що вийшли з місць позбавлення волі, їх потреби, інтереси, запити; по-друге, особливості об'єктивних умов (економічних, політичних, правових, соціальних, соціально-психологічних); по-третє, суб'єктивні фактори (типові характеристики клієнтів центру реінтеграції). Емпіричні соціологічні дослідження, проведені в ході наукового супроводу даного проекту на всіх його етапах, дозволили, по-перше, простежити процеси соціальної реадaptaції, ресоціалізації, реінтеграції у суспільство представників цієї найбільш уразливої групи, і по-друге, визначити фактори ризику, що призводять до кримінальних рецидивів, опрацювати механізми їх превентивності. Проведені емпіричні соціологічні дослідження стали основою розробки Типової методики експертизи ефективності процесу реінтеграції жінок, що вийшли з місць позбавлення волі, у суспільство, яка охоплює методику відбору клієнтів, вимірювання рівня їх соціальної дезадаптації, методику забезпечення моніторингу процесу реінтеграції у суспільство; вивчення ефективності діяльності центру реінтеграції жінок даної групи.

Соціальна адаптація розглядається нами як результат активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. При аналізі причин відхилення в процесі соціальної адаптації слід враховувати як зовнішні фактори, так і внутрішні умови. Ці чинники є чинниками ризику і корелятами,

які пов'язані з певними розладами адаптації. Порушення адаптації виникають не у всіх індивідів, які зазнали ризику, тому повинні бути виявлені як фактори, які роблять їх більш уразливими (фактори ризику), так і фактори, що захищають їх (фактори життєздатності).

Механізм соціальної адаптації особистості виступає як єдиний процес діяльності, спілкування, самосвідомості в соціальній діяльності людини, коли відбувається перетворення його внутрішнього світу, реалізація прихованих можливостей, які допомагають повноцінно включитися в процеси соціальної адаптації як активності особистості.

Соціальна реінтеграція жінок, звільнених з місць позбавлення волі – це процес планомірного та поступового переходу особи від перебування в місцях позбавлення волі до життя на волі, результатом якого є повноцінне, успішне функціонування особистості у суспільстві в межах правового поля.

Реінтеграція в суспільство жінок, звільнених з місць позбавлення волі, – це включення жінок в загальну систему суспільних відносин та взаємодій. Складовими реінтеграції в суспільство є такі: *Економічна реінтеграція* – включення жінок, звільнених з місць позбавлення волі, в загальну систему економічних відносин та взаємодій. *Соціальна реінтеграція* - включення жінок в загальну систему соціальних відносин та взаємодій (міжособистісні стосунки на рівні родини, трудового колективу тощо). *Політична реінтеграція* - включення жінок в загальну систему політичних відносин та взаємодій.

Характеристиками соціальної адаптації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, є:

- відсутність їх ізоляції (залучення їх в сферу зайнятості, родинних стосунків, навчання тощо);
- задоволеність їх потреб (економічних, соціальних, політичних);
- використання активних стратегій життєдіяльності та формування здатності до самостійного життєзабезпечення в межах встановленого закону.

Шлях даної цільової групи жінок до активного життя на волі в правовому полі волі включає подолання дезадаптації і соціальну інтеграцію. Особливої уваги заслуговують такі контрольовані ознаки:

- Економічна інтеграція (включення в систему зайнятості, освіти, матеріальна забезпеченість, тип споживацької поведінки, матеріальна незалежність тощо).
- Соціальна інтеграція (включення в систему родинних, дружніх відносин, наявність підтримки, ставлення оточуючих).
- Політична інтеграція (знання своїх прав, способів їх захисту, готовність їх захисту).
- Соціально-психологічний стан (настрої, установки тощо).

Подоланню соціальної дезадаптації жінок, звільнених з місць позбавлення волі, сприяє створення відповідних центрів реінтеграції. Відбір клієнтів до центру реінтеграції жінок, що звільнені з місць позбавлення волі, має базуватися на науково обґрунтованій методиці, мета якої – оптимізувати процес відбору клієнтів до центру реінтеграції жінок у відповідності до визначених принципів і критеріїв. Принципи і критерії відбору забезпечують формування груп клієнтів, які потребують зовнішньої підтримки для забезпечення їх успішної реадаптації, ресоціалізації та реінтеграції у суспільство. Наведемо розроблені нами принципи відбору даної групи клієнтів центру реінтеграції:

- Добровільність перебування клієнтів у центрі реінтеграції.
- Толерантність по відношенню до колишніх засуджених.
- Відсутність дискримінації за будь-якою ознакою (вік, національність, кримінальне минуле та ін.).
- Повага до людської гідності колишніх засуджених.
- Активізація життєвих сил клієнтів на подолання різного роду проблем (жилого-комунальних, побутових, економічних, соціально-

психологічних тощо) після виходу їх на волю. Опора на власні сили клієнта, формування у нього активної життєвої позиції.

- Охорона соціальних прав клієнтів.
- Соціальне реагування (полягає в необхідності прийняття заходів по виявленню проблем клієнтів з урахуванням їх індивідуальних потреб, а не обмеження лише набором стандартних форм, методів надання соціальної допомоги).
- Профілактична спрямованість (полягає в попередженні виникнення нових проблем, мінімізації соціальних ризиків).
- Клієнтоцентризм (визнання пріоритетності прав клієнта у всіх випадках, окрім тих, які суперечать інтересам інших людей).
- Створення сприятливих умов для поліпшення соціального самопочуття і розвитку особистості.
- Максимізація соціальних ресурсів (залучення до реалізації процесу реінтеграції клієнтів додаткових ресурсів для активізації процесу інтеграції даного контингенту жінок у суспільство, а саме: волонтерства, соціального підприємництва та ін.).
- Конфіденційність (гарантування нерозголошення особистої інформації про клієнта).

Методика передбачає відбір потенційних клієнтів за сукупністю їх об'єктивних (бланк інтерв'ю для відбору клієнтів до центру реінтеграції) і суб'єктивних (тест на визначення рівня дезадаптації жінок) характеристик. Ми пропонуємо такі критерії відбору клієнтів:

1. Відбір клієнтів з різним життєвим досвідом, з різними соціально-демографічними характеристиками. Це дозволить сформувати групи, до яких увійдуть жінки з різним життєвим досвідом, що забезпечить передачу клієнтам молодшого віку навичок спілкування, досягнення консенсусу і може виступити запобіжним заходом зниження рівня конфліктності.

2. Відбір клієнтів за принципом материнства (наявності/відсутності дітей). При поселенні клієнтів в одну кімнату доцільно враховувати наявність/відсутність у них дітей (у т.ч. неповнолітніх), що дозволить забезпечити між жінками, що мешкають в одному приміщенні, взаємопорозуміння, спільні переживання, турботи. Це впливатиме на формування у клієнтів взаємодопомоги у вирішенні проблем щодо відновлення і укріплення стосунків з дітьми.

3. Відбір клієнтів з урахуванням їх кримінального досвіду (термін ув'язнення, вид правопорушення, мотивація злочину, тяжкість злочину). Це дозволить при проживанні клієнтів у Центрі реінтеграції обмежити вплив кримінальної субкультури на тих, у кого вона не сформувалася.

4. Відбір клієнтів з урахуванням їх соціально-психологічної сумісності. Соціально-психологічна сумісність клієнтів дозволить уникнути гострих конфліктів у міжособистісному спілкуванні, позитивно впливатиме на формування команд, виробничих відносин, ділових контактів в процесі трудової реабілітації.

5. Відбір клієнтів з урахуванням різного рівня їх дезадаптації. Одночасне перебування в Центрі реінтеграції осіб з різним рівнем дезадаптації сприятиме подоланню дезадаптивних проявів.

6. Наявність у потенційних клієнтів орієнтації і установки на перебування в Центрі реінтеграції, усвідомлення його корисності.

7. Відсутність ресурсного забезпечення (матеріального, фінансового) повсякденної життєдіяльності клієнта (відсутність житла, побутових умов тощо).

8. Відсутність у потенційних клієнтів зв'язків з рідними і близькими, з найближчим оточенням, недостатня підтримка з їх боку або повна її відсутність.

9. Наявність у потенційних клієнтів ознак соціальної дезорієнтованості після звільнення з місць позбавлення волі (пасивна життєва позиція,

розгубленість, відсутність уявлення щодо шляхів покращання свого життя), що ускладнює подальшу адаптацію до нових умов на волі.

10. Необхідність поновлення навичок самообслуговування, частково або повністю втрачених під час перебування в установах позбавлення волі.

11. Необхідність в корекції девіантних проявів у поведінці жінок, що звільнилися з місць позбавлення волі (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, тютюнопаління), у наданні допомоги у подоланні шкідливих звичок.

12. Необхідність поновлення у жінок комунікативних навичок, частково або повністю втрачених під час перебування в установах позбавлення волі.

Якщо потенційний клієнт відповідає хоча б одному із зазначених критеріїв відбору, він може претендувати на перебування у Центрі реінтеграції.

Важливою складовою соціальної адаптації та реінтеграції в суспільство жінок, звільнених з місць позбавлення волі, є їх економічна реінтеграція. Під економічною реінтеграцією в межах дослідження ми розуміємо таке включення жінок, звільнених з місць позбавлення волі, в суспільну систему економічних відносин та взаємодій, яка дозволяє їм задовольняти власні потреби та відчувати себе матеріально незалежними.

Показниками успішної реінтеграції в суспільство жінок, звільнених з місць позбавлення волі, виступають такі:

- відсутність їх ізоляції від економічної сфери (залучення їх в сферу зайнятості шляхом працевлаштування або навчання);
- наявність доходу, який дозволяє задовольняти власні потреби, підтримувати гідний рівень життя та відчувати себе матеріально незалежними;
- використання активних стратегій життєдіяльності в економічній сфері.

Важливий напрямок прискорення соціальної і трудової адаптації, реінтеграції у суспільне життя жінок, що звільнилися з місць позбавлення волі, – залучення останніх в якості волонтерів в організаціях, установах соціальної сфери. Слід зазначити, що це один з реальних напрямів прискорення соціальної інтеграції до суспільства жінок цього контингенту, відновлення їх соціальної взаємодії з пересічними громадянами, подолання соціальної ізоляції,

формування у них впевненості, що у разі допомоги пересічним громадянам, вони самі стають потрібними суспільству, підвищують свій особистий статус, з урахуванням загально суспільної необмеженої потреби у людських ресурсах для соціальної сфери.

В якості провідного показника реінтеграції в суспільство жінок, звільнених з місць позбавлення волі, ми пропонуємо використовувати індекс соціальної адаптації, який свідчить про рівень реінтеграції, який визначається на базі спеціальних індексів, які переважно характеризували соціально-психологічний стан жінок цієї групи: індекс оцінки змін в житті; індекс настроїв; індекс задоволеності життям загалом; індекс задоволеності роботою; індекс задоволеності матеріальним становищем; індекс задоволеності житловими умовами; індекс задоволеності стосунками в родині; індекс задоволеності стосунками з друзями; індекс задоволеності ставленням з боку оточуючих; індекс задоволеності станом здоров'я; індекс задоволеності станом дотримання прав; індекс соціальної адаптації.

Дані дослідження, проведеного нами серед жінок цієї цільової групи, вказали на наступні їх потреби:

- допомогу у відновленні/оформленні документів, у т.ч. паспорта;
- роботу або допомогу у працевлаштуванні;
- додаткові навички, вміння, оволодіння ремеслами, які можна використати для працевлаштування;
- медичну допомогу;
- одержання юридичної консультації щодо прав громадян, звільнених з місць позбавлення волі;
- тимчасовий притулок;
- допомогу в отриманні освіти;
- психологічну підтримку, консультування з питань сімейних відносин;

- допомогу у відновленні реєстрації/права власності за місцем житла, яке займала раніше;
- допомога в пошуку житла;
- допомогу в оформленні до медико-соціальної установи (будинку-інтернату);
- допомогу у пошуку родичів, відновленні відносин з рідними.

Аналіз наукових джерел та матеріалів проведеного дослідження дозволяє уточнити основні принципи надання послуг з реінтеграції в суспільство жінок, які звільнені з місць позбавлення волі, або перебувають на випробувальному терміні. Соціальні послуги з реінтеграції надаються представникам такої цільової групи незалежно від їх матеріального стану. Надання соціальних послуг має базуватися на таких принципах: індивідуального підходу; добровільності; надання повної та достовірної інформації про послуги та умови їх надання; дотримання конфіденційності інформації особистого характеру; поважного та гуманного ставлення до жінок цього контингенту; кваліфікованої підтримки; залучення жінок цього контингенту до планування та виконання індивідуальних планів.

Пропонуємо опис основних послуг, які доцільно надавати жінкам, що вивільнилися з місць позбавлення волі або знаходяться на випробувальному терміні, в спеціальному центрі реінтеграції, що покращить їх соціальну адаптацію і реінтеграцію у суспільство:

- ***Соціально-побутові***

- надання тимчасового місця проживання у спеціальних центрах на термін до шести місяців (на час адаптації та вирішення питань подальшого влаштування у громаді);

- забезпечення продуктами харчування (надається на період проживання у центрі)

- забезпечення одягом, взуттям, білизною, постільною білизною (надається за потребою та у відповідності до пори року)

- користування душем та пральною (користування пральною регулюється внутрішніми правилами проживання у центрі)

- зберігання цінних речей та документів (цінні речі та документи клієнтів зберігаються в окремому місці, що замикається. Учасники програми мають необмежений доступ до своїх речей, але лише через відповідальних працівників з числа персоналу центру.

- **Психологічні послуги**

- оцінювання психологічних потреб учасника програми з використанням психодіагностичних методик;

- планування заходів психологічної підтримки;

- психокорекційна групова та індивідуальна робота по вирішенню особистісних проблем учасників;

- сімейне консультування (за потребою та при бажанні учасника програми).

- **Соціально-медичні послуги**

- оцінка потреб учасника у необхідних медичних та соціально медичних послугах;

- надання першої медичної допомоги (при виникненні необхідності);

- організація проходження медогляду у територіальному медичному закладі;

- організація проходження необхідних діагностичних процедур у територіальному медичному закладі (за потребою);

- направлення до лікувального закладу за місцем знаходження центру (у разі виникнення необхідності в лікуванні чи в постійному диспансерному нагляді);

- організація інформаційних семінарів зі здорового способу життя;

- організація заходів для відновлення та підтримання фізичної форми учасників програми;

- направлення учасників програми у спеціальні лікувальні чи реабілітаційні центри у разі виявлення залежності від алкоголю чи наркотиків.

- **Соціально-педагогічні послуги**

- формування орієнтації на соціально значущі цінності у різних сферах;

- сприяння відновленню комунікацій з членами сім'ї, друзями, соціальним середовищем в цілому;

- формування світогляду, що унеможливорює порушення закону і сприяє життєдіяльності у правовому полі;

- сприяння в здобутті учасниками програми середньої, середньої спеціальної чи вищої освіти (в підвищенні свого освітнього та професійного рівня);

- сприяння в організації дозвілля та культурного розвитку;

- сприяння в оволодінні знаннями та навичками, необхідними для щоденного життя;

- **Юридичні послуги**

- формування правової свідомості і правової культури учасників програми шляхом проведення лекцій, тренінгів, консультацій;

- формування активної життєвої позиції щодо відстоювання своїх законних прав;

- інформування про систему соціальних установ, що надають юридичні послуги;

- допомога у відновленні документів (паспорт, ідентифікаційний код тощо);

- надання індивідуальних консультацій вирішення конкретних правових проблем учасниць програми;

- сприяння у вирішенні інших правових питань.

- **Послуги з працевлаштування**

- формування соціально значущої трудової мотивації шляхом використання різних методів соціальної роботи (індивідуальних та групових);

- відновлення трудових навичок учасниць програми;
- включення у соціальне підприємництво, яке організовано в реабілітаційному центрі;
- підтримка учасниць програми в оволодінні додатковими трудовими навичками;
- залучення до участі в громадських роботах та волонтерській діяльності;
- допомога в оволодінні комп'ютерними технологіями пошуку роботи та використанні базами даних про трудові вакансії;
- допомога в оволодінні навичками самопрезентації, участі у співбесідах з потенційними роботодавцями;
- підтримка у самостійному пошуку роботи.

Особливості потреб соціально вразливих груп, особливо груп ризику, не достатньо враховуються у сьогоденні. Щодо контингенту колишніх засуджених, для яких працевлаштування є головним механізмом трудової реабілітації і кількісний склад яких не зменшується, то необхідна розробка інноваційних механізмів вирішення цього актуального питання. На нашу думку, слід на рівні центральних, регіональних та муніципальних органів влади вирішити питання визначення певної квоти для конкретних підприємств, фірм та установ на працевлаштування колишніх засуджених, розробити низку податкових пільг з урахуванням необхідності працевлаштування представників цієї групи. Доцільно також проводити в цьому напрямку цілеспрямовану роботу з роботодавцями, щоб уникнути не обґрунтованих відмов надання робочого місця представникам цього контингенту жінок. У зв'язку з обмеженою кількістю робочих місць доцільно розробити цільову програму підтримки відкриття колишніми засудженими власної справи, оскільки серед цього контингенту є особи, що орієнтовані на цю діяльність, ширше залучати їх до громадських робіт. Є потреба у розробці програми підготовки спеціальних фахівців служб зайнятості, що будуть працювати з цим контингентом жінок.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Подолання соціальної дезадаптації жінок, які звільнилися з місць позбавлення волі, має особливості. Природно, треба враховувати характеристики вікових особливостей таких жінок, їх урівень освіти, життєвий і професійний досвід. Поряд з розвитком здатності жінок, які відбули термін покарання, до адаптації важливо розвивати їх прагнення до самоствердження, тобто до реалізації активних поведінкових стратегій. Практика показала, що розробці соціальної технології подолання дезадаптації має передувати аналіз рівня дезадаптації жінок, що звільнені з місць позбавлення волі.

Предметом подальших наукових розвідок може стати соціологічний аналіз готовності різних державних та суспільних інституцій до роботи з жінками, що звільнилися з місць позбавлення волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левада Ю. А. Homo Post-Soveticus / Ю. А. Левада // *Общественные науки и современность*. — 2000. — № 6. — С. 5—24.
2. Майорова-Щеглова С. Н. Социальная адаптация / С. Н. Майорова-Щеглова // *Тезаурус социологии: темат. слов.-справ.* / [под ред. Ж. Т. Гощенко]. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. — С. 183—184.
3. Социологический энциклопедический словарь / [ред.-коорд. Г. В. Осипов]. — М. : ИНФРА М-НОРМА, 1988. — 488 с.
4. Харламенкова Н. Е. Разработка валидной процедуры оценки самоутверждения личности / Н. Е. Харламенкова, Е. П. Никитина // *Психологический журнал*. — 2000. — Т. 21. — № 6. — С. 67—76.
5. Шпак Л. Л. Социальная дезадаптация: признаки, механизмы, уровни / Л. Л. Шпак // *Социс*. — 2011. — № 3. — С. 50—55.
6. Ядов В. А. Социальный ресурс индивидов и групп как их капитал: возможность универсальной методологии исследования реального расслоения в российском обществе / В. А. Ядов // *Кто и куда стремится вести Россию? Актеры макро-, мезо- и микроуровней современного трансформационного процесса* / [под ред. Т.И. Заславской]. — М. : МВШСЭН, 2001. — С. 310—318.